O‘ZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETI XABARLARI, 2026, [14]
ISSN 2181-7324(Print)

FILOLOGIYA
http://journals.nuu.uz
Social sciences
ISSN 3093-8996(Onlayn)

UDK:415.412.51=20(021)

Nargiza SUYAROVA,
Dotsent, PhD, Qarshi davlat universiteti, Qarshi, O‘zbekiston
E-mail:suyarovanargiza345@gmail.com, https://orcid.org/0009-0000-5564-7133

Filologiya fanlari doktori, professor N.Yuldosheva taqrizi asosida

INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDAGI METAFORIK TERMINLARNING SEMANTIK XUSUSIYATLARI

Annotatsiya

Maqolada ingliz va o‘zbek metaforik terminlarning semantik xususiyatlari, ularning ma’nosi, mazmun mohiyati va qo‘llanilish imkoniyatlari, hamda metaforik terminlar ilmiy tushunchalarni aniq, ixcham va tushunarli ifodalashga xizmat qilishi, shuningdek, terminlarning so‘z yasashning turli usullari, sintaktik qurilmalarning turlari va shakliy ifodalanish darajalarini o‘z ichiga olgan murakkab tarkibiy tuzilishga ega ekanligi, ularning obrazliligi ma’noni yaqqol ko‘rsatishi va tizimliligi, polifunksionalligi samarali vosita sifatida qo‘llanilganligi aytib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: To‘lqin, tarmoq, neyron tarmog‘i, ijtimoiy tarmoq, transport tarmog‘i, ostona, ko‘prik, bulut, qora tuynuk va rezonans cyber (cybernetics - kibernetika) cybersecurity (kiberxavfsizlik), cyberspace (kiberfazo), cyberattack (kiberhujum).

SEMANTIC FEATURES OF METAPHORICAL TERMS IN ENGLISH AND UZBEK

Annotation

The article examines the semantic features of metaphorical terms in English and Uzbek, focusing on their meanings, conceptual content, and possibilities of use. It is emphasized that metaphorical terms serve as an effective means of expressing scientific concepts accurately, concisely, and comprehensibly. The study also highlights the complex structural nature of such terms, which involves various word-formation methods, different types of syntactic constructions, and diverse forms of linguistic representation. Particular attention is paid to the figurative character of metaphorical terms, which contributes to a clearer representation of meaning, as well as to their systematic and multifunctional nature. The analysis demonstrates that metaphorical terminology functions as an efficient linguistic tool for conceptualizing and conveying specialized knowledge in different fields.

Key words: Wave, network, neural network, social network, transport network, threshold, bridge, cloud, black hole, resonance, cyber, cybernetics, cybersecurity, cyberspace, cyberattack.

СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ МЕТАФОРИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ В АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

Аннотация

В статье рассматриваются семантические особенности метафорических терминов в английском и узбекском языках, их значение, понятийное содержание и возможности употребления. Отмечается, что метафорические термины служат эффективным средством точного, краткого и доступного выражения научных понятий. Подчеркивается также сложная структурная организация таких терминов, включающая различные способы словообразования, типы синтаксических конструкций и формы языкового выражения. Особое внимание уделяется образности метафорических терминов, способствующей наглядному раскрытию значения, а также их системности и полифункциональности. Анализ показывает, что метафорическая терминология выступает эффективным языковым средством концептуализации и передачи специальных знаний в различных областях.

Ключевые слова: Волна, сеть, нейронная сеть, социальная сеть, транспортная сеть, порог, мост, облако, чёрная дыра, резонанс, cyber, кибернетика, кибербезопасность, киберпространство, кибератака.

Kirish. Metaforik terminlar zamonaviy tilshunoslikda judayam muhim o‘rin tutadigan termin birliklaridan biri hisoblanadi. Ular bir predmet, hodisa yoki tushunchaning nomini boshqa bir predmet yoki hodisaga o‘xshashliklar asosida ko‘chirish orqali hosil bo‘ladi. Metaforik terminlar fan va texnika, undan tashqari tilshunoslik, biologiya, informatika kabi judayam ko‘p sohalarda keng qo‘llanilib kelinmoqda. Ularning semantik xususiyatlari terminning ma’nosi, mazmun doirasini va qo‘llanilish imkoniyatlarini belgilaydi. Metaforik terminlar ilmiy tushunchalarni aniq, ixcham va tushunarli ifodalashga xizmat qilishi bilan ham ahamiyatli ekanligini ko‘rishimiz mumkin. Terminlar – bu ma’lum bir fan, soha yoki amaliyotda ya’ni aniq bir tushuncha, hodisa va obyektni ifodalovchi atamalardir. Ularning semantik xususiyatlari, ya’ni ma’no tuzilishi, qat’iy belgilangan bo‘lib, unda har bir termin o‘zining mazmunini aniq tarzda ifodalashi kerak bo‘ladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Jahon tilshunos-ligida bugunga qadar termin va terminologiyaga ta’rif berishda turli xil qarashlar kuzatishimiz mumkin. Bu borada XX asrning 80-yillariga qadar muhim tadqiqotlar olib borgan A.V.Superanskaya “termin”ni quyidagicha ta’riflaydi: “Termin – muayyan kasbiy, professional faoliyatda qabul qilingan va alohida sohalarda, sharoitlarda ishlatiladigan maxsus so‘z. Termin professional bilimlarning muayyan sohasi tizimiga kiruvchi tushuncha bo‘lib, u so‘z bilan ifodalanadi.

O‘zbek tilshunosligida ham XX asrning 2-yarmidan keyin terminologiyaning ayrim masalalari, xususan, terminlarning yozilishini standartlashtirish, terminlarni lug‘atlarda qanday ifodalash masalalari bo‘yicha mulohazalar bildirila boshlagan, asta-sekin alohida fanlar va ishlab chiqarish sohalarining terminlarini o‘rganishga, ularni tartibga solish hamda takomillashtirishga kirishilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Terminlarning semantik xususiyatlarini ularning aniq ma’no va mazmunga ega ekanligida bo‘lsa, sinonimlarda esa konteksga bog‘liq ravishda

qat’iy belgilanganligidadir . Har bir termin ma’lum bir semantik ramka ichida ishlatiladi va bu boshqa terminlardan farqini ma’no kontekstida belgilaydi. Masalan energiya terminini fizikada yoki iqtisodiyot undan tashqari ekologiya sohalarida turlicha semantik yuklamaga ega bo‘lishligini ko‘rishimiz mumkin. Bunday birliklarning ma’nolarini shakllantirish jarayoni axborotni kognitiv qayta ishlash mexanizmlariga, jumladan, toifalash, analogiya va bilimlarni freymli taqdim etish jarayonlariga asoslanadi. Metaforik terminlar, odatda, bir xil ma’noli bo‘lmaydi, bu esa ularning turli ilmiy kontekstlarda qo‘llanilishiga imkon beradi, ularning semantik yukini qo‘llanish sohasiga qarab moslashtiradi. Masalan, to‘lqin atamasi fizikada energiya tarqalishining tebranish jarayonini, biologiyada populyatsiyalarning tarqalish qonuniyatini, iqtisodiyotda esa moliyaviy tebranishlarning davriyligini anglatadi. Bunday ko‘p ma’nolilik turli fan sohalarining integratsiyasiga va fanning yagona kognitiv makonini yaratishga yordam beradi.

Metaforik terminlar semantik tuzilishining muhim xususiyati ularning kontekstual omillar ta’sirida qayta tushunish qobiliyatidir. Ayni bir atama o‘zining mazmuniy tuzilishini predmet sohasiga qarab o‘zgartirishi mumkin. Masalan, bo‘sag‘a tushunchasi fizikada tizimning minimal qo‘zg‘alish chegarasi bilan, psixologiyada – idrokning sezgirlik darajasi va undan tashqari, iqtisodiyotda – loyihaning daromadlilik chegarasi bilan bog‘liqligini ko‘rishimiz mumkin. Bu jarayon tushunchalar apparati chegaralarini kengaytirib qolmasdan terminologiyani moslashuvchan qiladi.

Shuningdek, metaforik terminlarning semantik taraqqiyoti ilmiy bilimlar evolyutsiyasi bilan bog‘liq. Yangi texnologiyalar va tushunchalarning rivojlanishi terminlarning qo‘shimcha ma’nolari paydo bo‘lishiga olib keladi. Shunday qilib, dastlab meteorologiya bilan bog‘liq bulut atamasi hozirgi vaqtda taqsimlangan hisoblash resurslarini (bulut texnologiyalari) belgilash uchun axborot texnologiyalari sohasida faol qo‘llanilmoqda. Bu terminologik jarayonlarning dinamikligini va ularning fan taraqqiyotiga bog‘liqligini tasdiqlaydi.

Metaforik terminlar so‘z yasashning turli usullari, sintaktik qurilmalarning turlari va shakliy ifodalanish darajalarini ham o‘z ichiga olgan murakkab tarkibiy tuzilishga ega. Ular alohida leksemalar shaklida ham, murakkab terminologik birikmalar, jumladan, so‘z birikmalari va murakkab nominatsiyalar shaklida ham bo‘lishi mumkin. Masalan, astrofizikada qora tuynuk atamasi metaforik ko‘chishga asoslangan ikki komponentli barqaror so‘z birikmasini ifodalaydi, tarmoq atamasi esa turli fanlarda (neyron tarmog‘i, ijtimoiy tarmoq, transport tarmog‘i) o‘zaro bog‘liq elementlar to‘plamini anglatib, bir komponentli metafora sifatida ishlatiladi.

Tarkibiy tuzilishning asosiy jihatlaridan biri terminlarning ma’nosini kengaytirishga imkon beradigan derivatsion mexanizmlarning mavjudligidir. Bu suffiksal yoki prefiksal so‘z yasalishi, konversiya, kalkalash yoki o‘zlashtirish ko‘rinishida bo‘lishi mumkin. Masalan, inglizcha cyber (cybernetics - kibernetika) atamasi ko‘plab hosila atamalarni keltirib chiqardi: cybersecurity (kiberxavfsizlik), cyberspace (kiberfazo), cyberattack (kiberhujum). Xuddi shunday jarayon rus va o‘zbek tillarida ham kuzatilib, metafora termini hosilalar uchun asos bo‘lib xizmat qilgan: metaforiklik, metaforik ko‘chirish, metaforizatsiya.

Tahlil va natijalar. Struktur tuzilishning muhim xususiyati metaforik terminlarning terminosistemalarni hosil qilish qobiliyati bo‘lib, ularning ichida iyerarxiya va paradigmatik aloqalar kuzatiladi. Bu bog‘lanishlar terminlarning mavzuiy tasnifi, semantik va so‘z yasash modellari orqali ifodalanadi. Masalan, fizikada metaforik nominatsiyalarni o‘z ichiga olgan terminologik qatorlar mavjud: oqim (fotonlar oqimi, elektronlar oqimi), ekran (himoya ekrani, axborot ekrani), rezonans (magnit rezonansi, rezonans chastotasi).

Metaforik terminlar sezilarli mahsuldorlikka ega bo‘lib, bu ularning kengayish va o‘zgarish qobiliyati bilan izohlanadi. Ular nafaqat bilimlarni qayd etadi, balki ularni turli fan sohalarida tarqatish, moslashtirish va ommalashtirish vositasi hamdir. Shunday qilib, metaforik terminlarning rivojlanishi fanning konseptual tizimi evolyutsiyasini aks ettiradi, bilimning yangi modellarini yaratishga yordam beradi va kasbiy muhitda muloqotni osonlashtiradi.

Jadval. Metaforik terminlarning struktur va semantik xususiyatlariga misollar

Metaforik terminlarning ilm-fanda qo‘llanilishi

Atama	Asl ma’nosi	Ilm-fandagi metaforik ma’nosi	Qo‘llanilish sohasi
To‘lqin	Suv harakati	Energiyaning, axborotning, populyatsiyalarning tarqalishi	Fizika, biologiya, iqtisodiyot
Tarmoq	Baliq ovlash tarmog‘i	O‘zaro bog‘liq elementlar majmuasi	Axborot texnologiyalari, biologiya, transport
Ostona	Me’moriy element	Sezgirlik chegarasi, ruxsat etilgan daraja	Fizika, psixologiya, iqtisodiyot
Ko‘prik	Qurilish inshooti	Ma’lumotlar, nerv tizimlari o‘rtasidagi bog‘lanish	Muhandislik, tibbiyot, axborot texnologiyalari
Bulut	Atmosfera hodisasi	Markazsizlashtirilgan ma’lumotlar saqlash tizimi	Axborot texnologiyalari
Qora tuynuk	Fazoviy obyekt	Qulayotgan astrofizik obyekt	Astrofizika
Rezonans	Aks-sado, javob	Tebranishlarning kuchayishi, chastotalarning mos kelishi	Fizika, akustika, tibbiyot

Keltirilgan misollar ilmiy terminologiyada metaforik ko‘chirishning muhim o‘rin tutishini ko‘rsatadi. “To‘lqin”, “tarmoq”, “ostona”, “ko‘prik”, “bulut”, “qora tuynuk” va “rezonans” kabi atamalar dastlab kundalik hayot yoki tabiiy hodisalarni ifodalagan bo‘lsa, ilmiy tafakkur rivoji jarayonida yangi tushunchalarni nomlash uchun metaforik ma’noda qo‘llanila boshlagan. Bunday metaforik terminlar murakkab ilmiy jarayon va obyektlarni inson ongiga yaqin, tushunarli obrazlar orqali ifodalashga xizmat qiladi. Natijada ilmiy bilimlarni anglash va ularni ommalashtirish osonlashadi. Demak, metaforizatsiya ilmiy terminologiyaning boyishi, yangi tushunchalarning nomlanishi hamda fanlararo bilim almashinuvini ta’minlovchi samarali lingvistik mexanizmlardan biri hisoblanadi.

Xulosa. Metaforik terminlar tilning semantik boyligini o‘zida namoyon qiluvchi muhim terminologik birliklar hisoblanadi. Ular ma’no ko‘chishi asosida yuzaga kelib, murakkab ilmiy tushunchalarni ham sodda va tushunarli tarzda ifodalashga xizmat qiladi. Metaforik terminlarning semantik xususiyatlari ularning obrazliligini undan tashqari ma’no aniqligini va tizimliligini, polifunksionalligi bilan belgilanadi. Shu sababdan ham ular fan va texnika sohalarida yangi bo‘lgan tushunchalarni nomlashning samarali vositasi sifatida qo‘llaniladi. Metaforik terminlarni o‘rganish terminologiya tizimining rivojlanish qonuniyatlarini aniqlashda, terminlarning ma’noviy imkoniyatlarini ochib berishi hamda ilmiy nutqning aniq bo‘lishi undan tashqari ta’sirchanligini ta’minlashda judayam muhim ahamiyatga ega hisoblanadi. Metaforik terminlarning semantik xususiyatlari ularning ma’no ko‘chishi, obrazlilik, aniqlik va undan tashqari ko‘p qirralilik singari jihatlarini o‘zida namoyon qiladi. Bunday terminlar yangi ilmiy tushunchalarni nomlashda muhim

vositalardan biri xisoblanadi hamda terminologik tizimning boyishiga yanada yordam beradi. Metaforik terminlarni semantik jihatdan o‘rganish ularning mazmun – mohiyatini chuqurroq anglashimizda,terminlar tizimidagi o‘rnini belgilashimizda va undan tashqari turli tillardagi terminologik birliklarni qiyosiy jihatlarini tahlil qilish jarayonlarida ham judayam muhim ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR

1. Арутюнова Н.Д. Метафора и дискурс. Теория метафоры. – М., 1990.
2. 2.Арутюнова Н. Д. Метафора. Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: Прогресс, 1990.
3. Базылев В.Н. Новая метафора языка (Семиотико-синергетический аспект): Дис. д-ра филол. ... наук. – М., 1999.
4. Степанов Ю.С. В трехмерном пространстве языка. – М., 1985.
5. Леонтьев А.А. Язык, речь, речевая деятельность. - М.: «Ком Книга»., 2022.
6. Лингвистический энциклопедический словарь. гл. ред. В.Н. Ярцева. – 2-е изд., доп. – М.: Большая рос. энцикл., 2002.
7. Madvaliyev A. O‘zbek ximiya terminologiyasi va uning normalizasiyasi masalalari: Filol. fan. nomz. diss. avtoref. – Toshkent, 1986;
8. Mamatov A. Terminning ta’rifi haqida ba’zi mulohazalar // O‘zbek tili va adabiyoti, 1968. 1-son. 65–68-betlar
9. Ортега-и-Гассет Х. Две главные метафоры / Теория метафоры. Сборник статей – М.: Прогресс, 1990.
10. Панкрац Ю.В. Полесьемия и контекст в английском языке. – М.: LKI, 2023. - 224 b.